

KOMMUNIKATIV LINGVISTIKANING NAZARIY ASOSLARI VA ZAMONAVIY YO'NALISHLARI

Saydimurodova Shohsanam Baxtiyor qizi

O'zbekiston Davlat Jahon tillari universiteti,
Xorijiy til va adabiyoti fakultetining 2308-guruh talabasi

Annotatsiya. Maqolada kommunikativ lingvistikaning nazariy asoslari, uning nutq, diskurs va muloqot nazariyalari bilan bog'liqligi hamda zamonaviy yo'nalishlari tahlil qilinadi. Tilning ijtimoiy funksiyalari va muloqotdagi roli o'rganilib, pragmatik yondashuvlar va interaktiv metodlar asosida amaliyotdagi ahamiyati ko'rsatildi.

Kalit so'zlar. kommunikativ lingvistika, pragmatika, diskurs, muloqot, til nazariyasi, interaktiv metod.

Аннотация. В статье анализируются теоретические основы коммуникативной лингвистики, её связь с речью, дискурсом и коммуникацией, а также современные направления. Рассматривается социальная функция языка и его роль в общении, с акцентом на прагматический и интерактивный подходы.

Ключевые слова. коммуникативная лингвистика, прагматика, дискурс, коммуникация, теория языка, интерактивные методы.

Abstract. The article examines the theoretical foundations of communicative linguistics, its relation to speech, discourse, and communication, as well as modern directions. It highlights the social functions of language, the role of communication, and the practical relevance of pragmatic and interactive approaches.

Key words. communicative linguistics, pragmatics, discourse, communication, language theory, interactive methods.

Kommunikativ lingvistika zamonaviy tilshunoslikning eng muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, tilning nafaqat grammatika va leksika darajasidagi tuzilishini, balki uning ijtimoiy va muloqot funksiyalarini ham o'rganadi. Ushbu yo'nalish tilni insoniyat muloqotining asosiy vositasi sifatida ko'rib, nutq va diskurs jarayonlarini, shuningdek, tilning ijtimoiy kontekstdagi o'rnini tahlil qiladi. O'tgan asrning ikkinchi yarmidan boshlab kommunikativ yondashuv lingvistikaning markaziy o'rniga chiqdi va tilni o'rganishda faqat grammatik qoidalar bilan cheklanib qolmasdan, uni real muloqot kontekstida tahlil qilish imkonini berdi.

Kommunikativ lingvistikaning nazariy asoslari ko'plab olimlar tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, ular tilni muloqot vositasi sifatida ko'rish, nutq aktlari nazariyasi va pragmatika tamoyillarini tadqiq qilishga yo'naltirilgan. Tilning muloqotdagi vazifalari faqat axborot uzatish bilan cheklanmaydi, balki ijtimoiy munosabatlarni shakllantirish, odamlar orasidagi o'zaro tushunishni ta'minlash va jamiyatdagi kommunikativ normalarni aks ettirish kabi muhim jihatlarni ham o'z ichiga oladi. Shu sababli, zamonaviy kommunikativ lingvistika til va nutqni kompleks tizim sifatida o'rganadi, bu esa uni an'anaviy strukturalistik yondashuvdan farqlashga yordam beradi.

Bundan tashqari, kommunikativ lingvistika zamonaviy yo'nalishlari doirasida interaktiv va kontekstual metodologiyalar rivojlanmoqda. Masalan, pragmatik yondashuvlar nutq aktlarining ijtimoiy va madaniy kontekstda qanday ishlashini tahlil qilishga yordam beradi. Diskurs tahlili esa murakkab matn va suhbatlar orqali tilning funksional xususiyatlarini aniqlashga xizmat qiladi.

Ushbu maqolada kommunikativ lingvistikaning nazariy asoslari, uning zamonaviy yo'nalishlari va amaliy tadqiqotlar uchun ahamiyati muhokama qilinadi. Kirish qismida tilning muloqotdagi roli, ijtimoiy funksiyalari va zamonaviy tadqiqot metodlari bilan bog'liq asosiy kontseptsiyalar ko'rsatib o'tiladi. Maqolaning davomida esa nazariy asoslarni chuqurroq tahlil qilish va ularni amaliy kontekstga tadbiiq etish imkoniyatlari ko'rib chiqiladi.

Kommunikativ lingvistika – tilni muloqot vositasi sifatida o'rganishga yo'naltirilgan tilshunoslik yo'nalishi bo'lib, u nafaqat tilning grammatik tuzilishini, balki uning ijtimoiy va kommunikativ funksiyalarini ham chuqur tahlil qiladi. Tilshunos olimlar tomonidan uzoq yillardan beri o'rganilib kelayotgan bu yo'nalish nutq aktlari, diskurs tahlili, pragmatika, sotsiolingvistika va interaktiv yondashuvlarni o'z ichiga oladi. Ushbu asosiy qismda kommunikativ lingvistikaning nazariy asoslari, zamonaviy yo'nalishlari va ularning amaliy ahamiyati batafsil yoritiladi.

Kommunikativ lingvistika tilni insoniyat muloqotining asosiy vositasi sifatida ko'rib, uni ijtimoiy kontekstda tahlil qiladi. Tilshunos olimlar, xususan, Dell Hymes "kommunikativ kompetensiya" kontseptsiyasini ishlab chiqdi. Unga ko'ra, tilni bilish faqat grammatik qoidalarga ega bo'lishdan iborat emas, balki nutqni to'g'ri va samarali ishlata olish qobiliyati ham muhim ahamiyatga ega. Hymesning fikricha, har bir til foydalanuvchisi nutq aktlarini ijtimoiy kontekstga moslashtirish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak, ya'ni kommunikativ kompetensiya ijtimoiy va madaniy komponentlarni o'z ichiga oladi.

Shuningdek, John Searle nutq aktlari nazariyasi orqali tilni muloqot vositasi sifatida o'rganishga katta hissa qo'shdi. Nutq aktlari nazariyasi nutqni faqat ma'lumot uzatish vositasi sifatida emas, balki ijtimoiy amaliyot va harakatlar vositasi sifatida ko'rishga yordam beradi. Masalan, "so'rash", "buyurish", "vayron qilish" kabi nutq aktlari muloqot jarayonida turli ijtimoiy funksiyalarni bajaradi. Shu nuqtai nazardan, kommunikativ lingvistika til va nutqni kompleks tizim sifatida o'rganadi.

Kommunikativ lingvistika bir necha asosiy yo'nalishlarga ega, ularning har biri til va muloqotni turli jihatdan o'rganadi.

Pragmatika – tilning muloqotdagi ishlatilishini, kontekstga bog'liqligini va nutq aktlarini o'rganadi.

Nutq aktlari nazariyasi (Speech Act Theory) – nutq harakatlarini va ularning ijtimoiy funksiyasini tahlil qiladi.

Diskurs tahlili – matn va nutq jarayonlarida ma'lumotni tashkil etish va ularning ijtimoiy, madaniy kontekstini o'rganadi.

Sotsiokognitiv yoki kognitiv yo'nalish – til va tafakkur, tilning inson ongidagi ishlashini o'rganadi.

Interaktiv va multimodal kommunikatsiya – nutq, imo-ishora, vizual va raqamli elementlarni birlashtirib o'rganadi.

Korpus lingvistika yo'nalishi – katta hajmdagi matn va nutq ma'lumotlarini statistik va kompyuter yordamida tahlil qiladi [1; 45].

Pragmatika – tilning muloqotdagi ishlatilishini o'rganadigan soha ham kommunikativ lingvistikaning ajralmas qismidir. Pragmatik yondashuv til va nutqni kontekstga bog'lab tahlil qiladi. Masalan, bir so'zning ma'nosi uni qaysi vaziyatda, kimga qaratilgan holda ishlatilishiga bog'liq. Shu bilan birga, pragmatika orqali tilning noverbal elementlari, ijtimoiy odatlar va madaniy kontekst bilan bog'liqligi ham o'rganiladi [3; 120].

Diskurs tahlili kommunikativ lingvistikaning yana bir muhim yo'nalishidir. Diskurs – bu matn va nutq kontekstida ma'lumotlarni tashkil etish va tushunish jarayoni. Diskurs tahlili orqali matnning ijtimoiy, siyosiy, madaniy va kommunikativ funksiyalari aniqlanadi. Shu nuqtai nazardan, diskurs tahlili nafaqat yozma matnlar, balki og'zaki nutq, suhbatlar va interaktiv muloqotlarni ham o'rganadi [4; 84].

Bugungi kunda kommunikativ lingvistika yangi yo'nalishlar bilan boyiyapti. Masalan, kognitiv lingvistika tilni inson tafakkuri bilan bog'lab o'rganadi. Til va nutq foydalanuvchilarning ongli qaror qabul qilish jarayonlarida qanday ishlatilishini tahlil qiladi. Shu bilan birga, korpus lingvistika yondashuvi katta hajmdagi matnlar va nutq ma'lumotlarini statistik tahlil qilish imkonini beradi. Bu esa tilning real ishlatilish xususiyatlarini aniqlashga yordam beradi.

Shuningdek, multimodal kommunikatsiya – nutq, imo-ishora, vizual va raqamli elementlarni birlashtirib o'rganish zamonaviy yo'nalish sifatida rivojlanmoqda. Masalan, onlayn suhbatlar, video konferensiyalar va ijtimoiy tarmoqlardagi muloqotlar til va kommunikatsiya jarayonlarini yangi kontekstda tahlil qilish imkonini beradi.

Kommunikativ lingvistika nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega. Ta'lim jarayonida u til o'rgatish metodologiyasini yaxshilashga yordam beradi, til o'rganuvchilarning nutq kompetensiyasini oshiradi va ularni real muloqot vaziyatlariga tayyorlaydi. Shuningdek, biznes, siyosat va madaniyat sohalarida kommunikativ kompetensiya muhim rol o'ynaydi, chunki samarali muloqot tashkilotlar va jamiyatlar o'rtasida o'zaro tushunishni ta'minlaydi [6; 91].

Xulosa qilib aytganda, kommunikativ lingvistika tadqiqotlari turli sohalarda qo'llanilishi mumkin: ta'limda, psixologiyada, sotsiologiyada, IT va sun'iy intellekt sohasida. Masalan, sun'iy intellekt tizimlarida nutqni tushunish va tabiiy tilni qayta ishlash modellari kommunikativ lingvistika nazariyalariga tayanadi. Shu sababli, ushbu yo'nalishning nazariy va amaliy jihatlari bir-birini to'ldiradi va tilshunoslik hamda boshqa sohalarda yangi imkoniyatlar yaratadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abduqodirov, A.A. Kommunikativ lingvistika asoslari va til o'rganish metodologiyasi. Toshkent: Fan, 2024. – 45–72-betlar.
2. Yo'ldoshev, J.G'. Til va muloqot: Zamonaviy yondashuvlar. Toshkent: O'qituvchi, 2016. – 88–115-betlar.
3. Xodjaye, B.X. Nutq aktlari nazariyasi va pragmatika. Toshkent: Iqtisodiyot, 2020. – 120–145-betlar.
4. Qurbonov, Sh.E. Diskurs tahlili va kommunikativ kompetensiya. Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. – 56–84-betlar.
5. Ishmuhamedov, R.J. Interaktiv metodlar va zamonaviy kommunikativ yondashuvlar. Toshkent: Fan, 2017. – 33–60-betlar.
6. To'xtaxodjaye, M.X. Tilning ijtimoiy funksiyalari va pragmatik yondashuvlar. Toshkent: TDPU nashriyoti, 2015. – 91–118-betlar.